

NATALIA TRZECIAK

Medical University of Wrocław, Poland
e-mail: natalia.m.trzeciak@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8943-8567

DOI: 10.48224/COM-206-2019-196

Communio 39(2019)2, s. 196-206

EKOLOGICZNE PODEJŚCIE DO PROKREACJI

ECOLOGICAL APPROACH TO PROCREATION

Abstract

Just as ecosystems that function naturally can be disturbed by the human activity, so the human sexuality is exposed to anti-ecological and unnatural activities. An example of this is the use of contraception. In spite of the harmfulness shown in research, and thus immorality of this form of interference in the human body, methods such as hormonal contraception or intrauterine devices are used on a large scale. An alternative to them are methods of natural family planning which show features much closer to the hypothetical „ideal method” and in no way „pollute” fertility, and thus can be considered as fully ecological ones.

Keywords: ecology of procreation, natural family planning, contraception.

Streszczenie

Tak jak ekosystemy, które funkcjonują naturalnie, mogą być zakłócające działalnością człowieka, tak samo ludzka płciowość narażona jest na antyekologiczne i nienaturalne działania. Przykładem tego jest stosowanie antykoncepcji. Pomimo wykazywanej w badaniach szkodliwości, a więc i niemoralności, tej formy ingerencji w organizm ludzki, na szeroką skalę stosowane są metody takie jak antykoncepcja hormonalna czy wkładki wewnątrzmaciczne. Alternatywą dla nich są metody naturalnego planowania rodziny, które wykazują cechy znacznie bliższe hipotetycznej „metodzie idealnej” i w żaden sposób nie „zanieczyszczają” płodności, a dzięki temu mogą być uznane za w pełni ekologiczne.

Słowa kluczowe: ekologia prokreacji, naturalne planowanie rodziny, antykoncepcja.

„Bądźcie płodni i rozmnażajcie się, abyście zaludnili ziemię i uczynili ją sobie poddaną; abyście panowali nad rybami morskimi, nad ptactwem powietrznym i nad wszystkimi zwierzętami pełzającymi po ziemi” (Rdz 1, 28)¹. Takimi słowami zwrócił się Bóg do pierwszych ludzi mieszkających w ogrodzie Eden. Człowiek został powołany do szczególnej odpowiedzialności za środowisko, zarówno wobec obecnej epoki, jak i następnych pokoleń². Jan Paweł II w encyklice *Centesimus annus* zwraca uwagę, że choć słusznie troszczymy się o zachowanie naturalnego środowiska dla zwierząt zagrożonych wymarciem, to jednak niedostateczną uwagę poświęcamy kwestiom „ekologii ludzkiej” „Nie tylko ziemia została dana człowiekowi przez Boga, aby używał jej z poszanowaniem pierwotnie zamierzonego dobra, dla którego została mu ona dana, ale również człowiek jest dla siebie samego darem otrzymanym od Boga i dlatego musi respektować naturalną i moralną strukturę, w jaką został wyposażony”³. Dlatego nie bez znaczenia są zasady etyczne zamieszczone w Piśmie Świętym. Panowanie człowieka nie może mieć charakteru absolutnego. Bóg, dając człowiekowi przywilej władzy nałożył na niego ograniczenie – zakazał mu „spożywania owocu drzewa” (Rdz 2,16-17). Wynika z tego, że jesteśmy poddani zarówno prawom biologicznym, jak i prawom moralnym⁴.

1. Ochrona zdrowia i wstrzemięźliwość seksualna – przejawy ekologicznego myślenia

W tekstach z zakresu ekologii możemy zwykle zauważyć dwa główne założenia. Po pierwsze zwracają one uwagę na panująca w środowisku naturalnym równowagę. Po drugie przyjmują, że owa ekologiczna równowaga została zakłócona poprzez ogół działań człowieka⁵. Z tymi kwestiami wiąże się ochrona środowiska, czyli próba przywrócenia równowagi środowiska i zminima-

¹ Wszystkie cytaty z Pisma Świętego za V wydaniem Biblii Tysiąclecia.

² Por. Jan Paweł II, Encyklika *Evangelium vitae*, nr 42.

³ Nr 38.

⁴ Por. Jan Paweł II, Encyklika *Evangelium vitae*, nr 42.

⁵ Por. S. Jaromi, *Ekologia*, w: *Encyklopedia bioetyki*, red. A. Muszala, Radom 2009, s.173.

lizowania negatywnego wpływu na nie działania człowieka. Zwyczaj zwraca się tutaj uwagę na zminimalizowanie zanieczyszczeń powietrza, wody, gleby. W społeczeństwie podejmowane są liczne działania mające na celu ochronę środowiska naturalnego. Ponadto niezwykle modne w ostatnim czasie staje się prowadzenie ekologicznego trybu życia. Ludzie coraz częściej zwracają uwagę na to, w jaki sposób się odżywiają, coraz więcej osób sięga po produkty spożywcze oznaczone informacją o pochodzeniu ich z ekologicznych upraw. Pomimo tak rozpowszechnionej idei ekologii stosunkowo niewielką popularnością cieszy się ekologiczne podejście do płodności człowieka. Prof. Włodzimierz Fijałkowski w książce *Rodzicielstwo w zgodzie z naturą* zwraca szczególną uwagę, że temat ten jest pomijany także u osób bardzo aktywnie zajmujących się ochroną przyrody. Warto zauważyć, że zachowanie środowiska płciowości w nieskażonym stanie ma bezpośredni wpływ na zdrowie kolejnych pokoleń. Przecież to tutaj rodzi się nowe życie⁶.

Zarówno życie, jak i zdrowie są darami Bożymi. Moralnym obowiązkiem każdego człowieka jest zapobieganie chorobom i dbanie o swój organizm. Do takich działań włączyć należy również ekologiczne podejście do prokreacji. Bowiem pojęta liberalnie aktywność seksualna jest wykroczeniem przeciwko zdrowiu. Brak wierności małżeńskiej, mnogość partnerów seksualnych – poza przekroczeniem granic moralnych i Dekalogu – jest ryzykownym zachowaniem zdrowotnym ze względu na możliwość zarażenia się chorobami przenoszonymi drogą płciową. Także stosowanie środków antykoncepcyjnych sprzeciwia się obowiązkowi dbania o własne zdrowie⁷.

Dlatego w pierwszej kolejności warto zwrócić uwagę na ochronę układu rozrodczego jeszcze w okresie dorastania. Wczesna inicjacja seksualna jest przyczyną częstszej zachorowalności na choroby przenoszone drogą płciową. Potwierdziły to badania przeprowadzone w Szwecji. Zauważono, że co ósma piętnastoletnia dziewczyna, która odbywała stosunki płciowe zachorowała na zapalenie jajowodów. Takie same badania przeprowa-

⁶ Por. W. Fijałkowski, *Rodzicielstwo w zgodzie z naturą*, Poznań 1999, s.20.

⁷ Por. S. Janik, *Zdrowie*, w: *Encyklopedia bioetyki*, red. A. Muszala, Radom 2009, s. 681.

dzone wśród dwudziestoletnich dziewcząt wykazały zapalenie jajowodów u co pięćdziesiątej osoby⁸. Wczesna inicjacja seksualna może być przyczyną podejmowania ryzykownych zachowań seksualnych, m.in. podejmowania współżycia z wieloma partnerami, częstej zmiany partnerów seksualnych⁹. Takie zachowania sprzyjają szerzeniu się chorób przenoszonych drogą płciową. Ponadto w młodym wieku układ immunologiczny nie jest jeszcze dostatecznie dojrzały. Cykle bezowulacyjne są charakterystyczną przypadłością organizmów wchodzących w okres dojrzałości płciowej, w pierwszych latach po rozpoczęciu miesiączkowania. Hormonami dominującymi w takich cyklach są estrogeny. Powodują one wydzielanie z szyjki macicy śluzu zawierającego niewielką ilość przeciwciał. Przez taki śluz wirusy i drobnoustroje przenikają znacznie łatwiej niż u dojrzałych kobiet, u których w większych ilościach wydzielą się inny hormon – progesteron, charakterystyczny dla cykli owulacyjnych¹⁰. Wynika z tego, że kwestia wstrzemięźliwości seksualnej w okresie dorastania jest istotna nie tylko z powodów etycznych, ale również ma bezpośredni wpływ na zdrowie prokreacyjne.

2. Antykoncepcja jako działanie antyekologiczne

Istotne jest również dbanie o środowisko układu rozrodczego w małżeństwie. W encyklice *Humanae vitae* papież Paweł VI wieloaspektowo omawia kwestię odpowiedzialnego rodzicielstwa. Zauważa on, że „biorąc najpierw pod uwagę procesy biologiczne, odpowiedzialne rodzicielstwo oznacza znajomość i poszanowanie właściwych im funkcji, rozum człowieka bowiem odkrywa w zdolności dawania życia prawa biologiczne, które są częścią osoby ludzkiej”¹¹. Nie bez znaczenia jest zatem sposób, w jaki małżonkowie regulują swoją płodność.

⁸ Por. W. Fijałkowski, *Rodzicielstwo...*, s.38.

⁹ Por. J. Imacka, M. Balsa, *Ryzykowne zachowania seksualne młodzieży jako czynnik zwiększający ryzyko zakażenia chorobami przenoszonymi drogą płciową*, w: „Hygeia Public Health” nr 3(2012), s. 273.

¹⁰ Por. W. Fijałkowski, *Rodzicielstwo...*, s.39.

¹¹ Nr 10.

W obecnym świecie współzycie seksualne jest coraz częściej oddzielane od prokreacji. Kwestia kontaktów seksualnych jest niemal nieodzownie związana z różnego rodzaju antykoncepcją. Można odnieść wrażenie, że współczesny człowiek nie potrafi żyć z własną płodnością. Aby poczuć się prawdziwie wolnym i móc w pełni żyć musi się ubezpłodnić¹². O. Karol Meissner zwraca uwagę na fakt, że w całym świecie przyrody jedynie człowiek pragnie nie posiadać potomstwa i w tym celu podejmuje działania mające na celu czasowe lub stałe zlikwidowanie płodności¹³.

Jedną z metod jest antykoncepcja hormonalna. W tej grupie wyróżnić możemy m.in. tabletki doustne, implanty podskórne, plastry, wstrzyknięcia. Działanie tej metody antykoncepcji opiera się na podawaniu wysokich dawek syntetycznych hormonów. Siła ich działania jest nawet 200-krotnie wyższa niż działanie hormonów naturalnych¹⁴. Najczęściej stosowane są dwuskładnikowe tabletki antykoncepcyjne. Ich działanie opiera się na kilku mechanizmach: hamowaniu lub blokowaniu owulacji, zmianie właściwości śluzu wydzielanego przez szyjkę macicy (na śluz o takich właściwościach, które utrudniają plemnikom przenikanie przez niego), zmianach w błonie śluzowej macicy (endometrium) mających na celu uniemożliwienie implantacji oraz spowolnieniu perystaltyki jajowodów w celu opóźnienia transportu zygoty przez jajowód i doprowadzenia do jej obumarcia¹⁵. Stosowanie antykoncepcji hormonalnej wiąże się z możliwością wystąpienia szeregu powikłań zdrowotnych. Przeprowadzono wiele badań, które wykazały, że zwiększają one ryzyko wystąpienia m.in. chorób nowotworowych (szczególnie nowotworu piersi, raka szyjki macicy, okrężnicy), chorób układu sercowo-naczyniowego, chorób przenoszonych drogą płciową, osteoporozy¹⁶. Ponadto przyjmowanie doustnej antykoncepcji hormonalnej zwiększa ryzyko wystąpienia ciąży pozamacicznej (ektopowej) w przyszłości. Potwierdzają to dwa badania opublikowane w „British Medical Journal” Zgodnie

¹² Por. W. Fijałkowski, *Rodzicielstwo...*, s.45.

¹³ Por. *Test na miłość*, Wrocław 2016, s. 7.

¹⁴ Por. P. Gratkowski, *Antykoncepcja. Aborcja*, w: *Rozpoznawanie płodności*, red. M. Troszyński, Warszawa 2009, s.226.

¹⁵ Por. tamże, s. 227; por. także W. Fijałkowski, *Rodzicielstwo...*, s.45.

¹⁶ Por. *Ekologia prokreacji*, red. N. Ejtminowicz, K. Urban, A. Zięba, Kraków 2016, s.307-327.

z nimi ryzyko wystąpienia ciąży ektopowej u kobiet stosujących doustne środki antykoncepcyjne wzrasta według pierwszych badań 4,5 razy, według drugich 13,9 razy w porównaniu do grupy kontrolnej¹⁷

Na uwagę zasługuje również wkładka wewnątrzmaciczna. Jej podstawowym działaniem jest utrudnienie implantacji zarodka oraz działanie plemnikobójcze. Wkładka wewnątrzmaciczna jest ciałem obcym w jamie macicy, które wywołuje subkliniczny stan zapalny endometrium. Jony miedzi zawarte we wkładce mają dodatkowo działanie plemnikobójcze i są toksyczne dla zarodka w fazie blastocysty. Niektóre wkładki zawierają syntetyczne hormony, których działanie jest podobne do hormonów zawartych w omawianych powyżej doustnych środkach antykoncepcyjnych.¹⁸ Warto zwrócić uwagę na następstwa stosowania wkładki. Należą do nich m.in.: stany zapalne przydatków, obfite krwawienia miesięczne, silne bóle podbrzusza, pięciokrotnie częstsze występowanie ciąży pozamacicznej. Ponadto warto zwrócić uwagę na fakt, że ponad 3% kobiet z założoną wkładką wewnątrzmaciczną zachodzi w ciążę, które ulegają poronieniu w około 20% przypadkach¹⁹

3. Ekologia metod naturalnego planowania rodziny

Ekologiczną ochroną układu płciowego możemy nazwać stosowanie metod naturalnego planowania rodziny. Pozwala ono na nienaruszone zachowanie rytmu biologicznego, który wyznacza czas płodności oraz niepłodności. Środki antykoncepcyjne – w przeciwieństwie do nich – ubezpłodniają, czyli niszczą naturalną płodność²⁰.

Pomiędzy unikaniem poczęcia w zgodzie z naturalnym rytmem płodności a antykoncepcją możemy dostrzec pewne zbież-

¹⁷ Por. W. L. Larimore, J. B. Stanford, *Ectopic pregnancy with oral contraceptive use has been overlooked*, w: „British Medical Journal”, Vol.321, 2000, s. 450.

¹⁸ Por. P. Gratkowski, dz. cyt., s.232; por. także J. Guillebaud, *Antykoncepcja. Pytania i odpowiedzi*, Kraków 2005, s. 411.

¹⁹ Por. P. Gratkowski, dz. cyt., s.233.

²⁰ Por. W. Fijałkowski, *Rodzicielstwo...*, s.137.

ności – w obu przypadkach mamy do czynienia z zamierzonym i świadomym unikaniem poczęcia dziecka. Istotne jest jednak nastawienie wewnętrzne małżonków. Różnica dotyczy akceptacji bądź negacji tego, co jest naturalne dla aktu seksualnego²¹. Papież Paweł VI zwracał na tę kwestię uwagę: „W pierwszym wypadku małżonkowie w sposób prawidłowy korzystają z pewnej właściwości danej im przez naturę. W drugim zaś stawiają oni przeszkodę naturalnemu przebiegowi procesów związanych z przekazywaniem życia”²². Podsumowując słowa papieża można powiedzieć, że współżycie w czasie naturalnej niepłodności nie wymaga działania przeciw poczęciu. Natomiast antykoncepcja (*gr. anti* – przeciw, *łac. conceptio* – poczęcie) jest sztuczną ingerencją, której celem jest zaburzenie naturalnej zdolności rozrodzyczej mężczyzny i/lub kobiety. Z tego względu nazywanie metod naturalnego planowania rodziny tzw. „antykoncepcją naturalną” jest niesłuszne, gdyż metody te nie mają działania antykoncepcyjnego²³.

John Guillebaud w książce *Antykoncepcja - pytania i odpowiedzi*, wyszczególnia cechy idealnego sposobu pozwalającego na uniknięcie poczęcia dziecka. Należą do nich:

1. 100% bezpieczeństwo, zarówno bez groźnych, jak i uciążliwych objawów niepożądanych,
2. 100% skuteczności,
3. Brak związku z aktywnością seksualną (tzn. nie wymagająca dodatkowych czynności przed samym stosunkiem),
4. Odwracalność efektu antykoncepcyjnego,
5. Skuteczność osiągnięta po możliwej do zaakceptowania, prostej i bezbolesnej procedurze – bez polegania na pamięci użytkownika (tak, aby zapomnienie o zastosowaniu środka nie było równoznaczne z zajściem w ciążę),
6. Prosty sposób „odstawienia” metody, niewymagający pytania o pozwolenie,
7. Przystępna cena i łatwość dystrybucji,

²¹ Por. J. Orzeszyna, *Naturalne metody planowania rodziny*, w: *Encyklopedia bioetyki*, red. A. Muszala, Radom 2009, s. 433.

²² Nr 16.

²³ Por. J. Orzeszyna, art. cyt., s. 433.

8. Możliwość stosowania bez nadzoru personelu medycznego,
9. Akceptacja przez każdą kulturę, religię, i pogląd polityczny,
10. Możliwość stosowania i kontrolowania przez kobietę, która - jeżeli chodzi o skuteczność metody - ponosi największe ryzyko²⁴.

W świetle tych kryteriów możemy też ocenić metody naturalne, które pozwalają na roztropne odkładane poczęcia w ekologiczny sposób.

Metody naturalnego planowania rodziny nie mają szkodliwego wpływu na organizm. Wręcz przeciwnie. Obserwacje cyklu pomagają w diagnozowaniu niektórych nieprawidłowości cyklu miesięczkowego kobiety. Ponadto NPR poprzez promowanie trwałych związków monogamicznych wpływa na ograniczenie rozprzestrzeniania się chorób przenoszonych drogą płciową. Doniesienia o negatywnym wpływie czasowej wstrzemięźliwości seksualnej nie zostały potwierdzone w badaniach. Zauważono natomiast korzystny wpływ czasowej abstynencji seksualnej na trwałość i jakość związku²⁵.

Żadna spośród znanych do tej pory metod unikania poczęcia dziecka nie jest skuteczna w 100%. Skuteczność zarówno metod naturalnego planowania rodziny jak i antykoncepcji uzależniona jest w znacznym stopniu od motywacji użytkownika i przestrzegania stosowania się do reguł. W 2013 roku przeprowadzono metaanalizę mającą na celu oszacowanie skuteczności metod rozpoznawania płodności stosowanych w celu uniknięcia niechcianej ciąży. Zawierała ona 29 recenzowanych badań klinicznych opublikowanych od 1980 roku. Wykorzystano dane dotyczące łącznie 8200 kobiet oraz ponad 107000 cykli miesięczkowych. Autorzy metaanalizy przedstawiają skuteczność sześciu metod naturalnych. Na szczególną uwagę zasługuje metoda objawowo-

²⁴ T. Dmochowski, H. Cerańska-Goszczyńska, M. Kinle, *Zalety i trudności stosowania metod naturalnego planowania rodziny*, w: *Rozpoznawanie płodności*, red. M. Troszyński, Warszawa 2009, s.115; Por. J. Guillebaud, dz. cyt., s. 10-11.

²⁵ Por. T. Dmochowski, H. Cerańska-Goszczyńska, M. Kinle, *Zalety...*, s.116.

-termiczna. Prawdopodobieństwo zajścia w ciążę w przypadku idealnego stosowania metody wynosi 0,4-0,6%, natomiast przy stosowaniu „typowym” 1,43-2,2%²⁶.

Do oceny skuteczności metod często stosowany jest wskaźnik Pearl'a. Oblicza się go na podstawie liczby nieplanowanych ciąż, do których doszło u 100 kobiet stosujących daną metodę bądź środek przez rok. Przeprowadzone w 2007 roku badania obejmujące 17638 cykli 900 kobiet stosujących metodę objawowo-termiczną wykazały, że wskaźnik Pearl'a dla idealnego stosowania metody wyniósł 0,4, natomiast dla błędu praktycznego 1,8²⁷. Trudno jest znaleźć podobne badania dotyczące środków antykoncepcyjnych, które zawierałyby zarówno efektywność teoretyczną, jak i praktyczną. Takie informacje zostały zawarte w belgijskich badaniach z 1991 roku. Wynika z nich, że w przypadku wspomnianej wcześniej doustnej antykoncepcji hormonalnej wskaźnik Pearl'a dla efektywności teoretycznej wyniósł 0,5, dla efektywności praktycznej 2-5. Natomiast w przypadku wkładki wewnątrzmacicznej wskaźnik Pearl'a dla efektywności teoretycznej wyniósł 2, a dla efektywności praktycznej 2-5. Efektywności pozostałych ujętych w badaniu metod antykoncepcyjnych była znacząco niższa²⁸.

NPR nie wymaga wykonywania dodatkowych czynności przed samym stosunkiem. Jednak konieczność zachowywania wstrzeżności w czasie płodnym w przypadku odkładania poczęcia dziecka ogranicza grupę potencjalnych użytkowników metody. Stosując metody naturalnego planowania rodziny konieczna jest akceptacja własnej płodności i zgoda na życie w zgodzie z jej rytmem przez oboje partnerów. Z tego powodu w związkach patologicznych (wykorzystanie seksualne, alkoholizm) mogą występować poważne trudności w stosowaniu metod²⁹.

NPR opiera się na obserwowaniu cyklu miesięczkowego i nie ingeruje w jego przebieg, dlatego jest grupą metod całkowicie odwracalnych i nie wymaga do tego żadnych specjalnych pro-

²⁶ Por. *Ekologia...*, s.56-57

²⁷ Por. T. Dmochowski, H. Cerańska-Goszczyńska, M. Kinle, *Efektywność metod naturalnego planowania rodziny*, w: *Rozpoznawanie płodności*, red. M. Troszyński, Warszawa 2009, s.122

²⁸ Por. tamże, s.123.

²⁹ Por. T. Dmochowski, H. Cerańska-Goszczyńska, M. Kinle, *Zalety...*, s.116-118.

cedur. Może dodatkowo służyć jako pomoc dla par planujących poczęcie dziecka, jako element diagnostyki zaburzeń płodności i schorzeń ginekologicznych. Procedura obserwacji cyklu jest bezbolesna, jednak wymaga systematycznego prowadzenia obserwacji. Jednakże w przypadku sporadycznego zapomnienia o poprowadzeniu obserwacji nie wpływa bezpośrednio na zwiększoną możliwość poczęcia dziecka³⁰.

Koszt stosowania NPR jest różny w zależności od konkretnej metody oraz regionu świata. Jednak w wielu krajach można nauczyć się prowadzenia obserwacji i ich interpretacji bezpłatnie. Wówczas trzeba ponieść jedynie koszty pomocy niezbędnych do prowadzenia obserwacji (termometr, karta cyklu, długopis)³¹. W Polsce narzeczeni przygotowujący się do zawarcia sakramentu małżeństwa mają możliwość nauczenia się metody naturalnego planowania rodziny w poradniach od wykwalifikowanych specjalistów.

Stosując NPR para jest całkowicie niezależna od personelu medycznego oraz firm produkujących środki antykoncepcyjne. Podczas nauki metody może okazać się konieczna pomoc nauczyciela. Jednak metody naturalnego planowania rodziny są na tyle łatwe, że na naukę stosowania ich nie ma wpływu wykształcenie użytkownika³².

NPR może być nieakceptowany przez osoby niegodzące się na okresową wstrzemięźliwość seksualną. Jednak samo prowadzenie obserwacji i rozpoznawanie płodności nie jest sprzeczne z żadnymi poglądami, a stosowanie metody w otwartości na życie pozwala na akceptację jej przez wszystkie religie³³.

Na podstawie tych rozważań widać, że metody naturalnego planowania rodziny nie spełniają całkowicie kryteriów metody idealnej, jednak nie spełnia ich również żadna znana obecnie metoda antykoncepcyjna. Warto więc zauważyć, że NPR jest najbliższy metody idealnej. Ponadto jest to metoda ekologiczna, która wiąże się z brakiem negatywnego wpływu na organizm człowieka. Zważywszy na ten fakt, a także na jej zgodność z mo-

³⁰ Por. tamże, s. 117.

³¹ Por. tamże.

³² Por. tamże, s. 118.

³³ Por. tamże.

ralnością, zrozumiałe jest poparcie dla niej wyrażane przez Kościół Katolicki.

Nota o Autorze: Natalia Trzeciak studentka Uniwersytetu Medycznego im. Piastów Śląskich we Wrocławiu. W 2018 roku otrzymała II nagrodę w kategorii prac licencjackich w konkursie na pracę z zakresu problematyki pro-life organizowanego przez Polskie Stowarzyszenie Obrońców Życia. Nagrodzona została praca pt. „Specyfika opieki nad pacjentką ze stwierdzoną wadą letalną płodu z uwzględnieniem opieki hospicjum perinatalnego – studium przypadku”

Bibliografia

- Dmochowski T., Cerańska-Goszczyńska H., Kinle M., *Efektywność metod naturalnego planowania rodziny*, w: *Rozpoznawanie płodności*, red. M Troszyński, Warszawa 2009
- Dmochowski T., Cerańska-Goszczyńska H., Kinle M., *Zalety i trudności stosowania metod naturalnego planowania rodziny*, w: *Rozpoznawanie płodności*, red. M Troszyński, Warszawa 2009.
- Ekologia prokreacji*, red. N. Ejtminowicz, K. Urban, A. Zięba, Kraków 2016, s.307-327.
- Fijałkowski W., *Rodzicielstwo w zgodzie z naturą*, Poznań 1999.
- Gratkowski P., *Antykoncepcja. Aborcja*, w: *Rozpoznawanie płodności*, red. M Troszyński, Warszawa 2009.
- Guillebaud J., *Antykoncepcja. Pytania i odpowiedzi*, Kraków 2005.
- Imacka J., Bulsa M., *Ryzykowne zachowania seksualne młodzieży jako czynnik zwiększający ryzyko zakażenia chorobami przenoszonymi drogą płciową*, w: „Hygeia Public Health” nr 3(2012), s. 273.
- Jan Paweł II, Encyklika *Evangelium vitae*, Watykan 1995.
- Janik S., *Zdrowie*, w: *Encyklopedia bioetyki*, red. A. Muszala, Radom 2009, s. 681..
- Jaromi S., *Ekologia*, w: *Encyklopedia bioetyki*, red. A. Muszala, Radom 2009, s.173.
- Larimore W. L., Stanford J. B., *Ectopic pregnancy with oral contraceptive use has been overlooked*, w: „British Medical Journal”, Vol.321, 2000, s. 450.
- Orzeszyna J., *Naturalne metody planowania rodziny*, w: *Encyklopedia bioetyki*, red. A. Muszala, Radom 2009, s. 433.
- Test na miłość*, Wrocław 2016.